

BO'LAJAK MUTAXASSISLARNING KASBIY TAYYORGARLIGIGA QO'YILADIGAN TALABLAR

N. Daminova ¹, Z. Xamidova ²

Annotatsiya:

Maqolada oliy ta'lim tashkilotlarida mutaxassislar tayyorlash Davlat ta'lim standarti talablari asosida amalga oshirilishi va tartibga solinishi haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, bo'lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan talablarga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy tayyorgarlik, davlat ta'lim standartlari, ijtimoiy muhit, kasbiy ijtimoiylashuv, oliy o'quv yurtlari, kasbiy tanlov, mutaxassis tayyorlash, mutaxassis tayyorlash mezonlari, kadrlar yetishmovchiligi.

doi: <https://doi.org/10.2024/4h3wr510>

Butun dunyoda talabalarning kasbiy ijtimoiylashuvi jarayoni hozirgi zamon pedagogika fanining muhim muammosi sifatida e'tirof etilib, oliy ta'lim tashkilotlarida ijtimoiy tarbiyani tashkillashtirishning innovatsion mazmunini takomillashtirish, talabalarni maqsadli kasbga yo'naltirishning interaktiv dasturiy vositalarini ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu yo'nalishda yoshlarning ijtimoiylashuviga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni jamiyat-ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining tendensiyalari tahliliga ko'ra aniqlash, motivatsion komponentlar asosidagi faoliyatning ongli munosabatlarni tarkib toptirishdagi imkoniyatlarini aniqlash hamda kasbga yo'naltirish tadbirlarining ta'sirchanligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa, o'z navbatida, globallashtirish sharoitida talabalarning kasbiy ijtimoiylashuvini rivojlantirish nazariyasiga tayangan holda oliy ta'lim tashkiloti, oila va boshqa ijtimoiy institutlarning hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etish hamda takomillashtirish orqali talabalarda ijtimoiy ongni tarbiyalash ahamiyatini dolzarblashtirmoqda.

Yuqori malakali kadrlarni shakllantirish muammosi deyarli barcha xo'jalik faoliyat turlari bilan shug'ullanuvchi korxona va tashkilotlar oldida turibdi: "kadrlar yetishmasligi"ni turli tarmoqlarda faoliyat yurituvchi ham tijorat, ham notijorat, davlat va xususiy korxonalar sezmoqda.

Har yili o'n minglab yuqori malakali bitiruvchilar oliy ta'lim tashkilotlarini tark etishiga qaramay, olingan ta'lim va kelajakdagi kasbiy faoliyat o'rtasidagi muvofiqlik muammosi mehnat munosabatlarining ikkala subyekti: ish beruvchi va ariza beruvchi uchun dolzarbligicha qolmoqda.

Bugungi kunda zamonaviy oliy ta'lim tashkiloti bitiruvchisi hududiy mehnat bozorida raqobatbardosh kadr bo'lishi talab etiladi. Bunga sabab kasb bo'yicha amaliy tajribaning

¹ Daminova Nigora Kudratovna, *Innovatsion ta'lim texnologiyalari va pedagogikasi kafedrası katta o'qituvchisi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

² Хамидова Зульфия Толибовна, к.п.н., координатор образовательных программ, филиал Казахского Национального университета имени аль-Фараби

yetishmasligidir, deb ta'kidlaydilar tadqiqotchilar. Fikrimizcha, bu – birinchi o'rinda, holat ta'lim mazmunining, amaliyot va mutaxassislarning stajirovkalarini tashkil etish bilan bog'liq bo'lgan, hududiy mehnat bozorining mutaxassis tayyorligiga oid talablariga muvofiq emasligi bilan bog'liq holatdir.

Yuqorida ko'rsatilgandek, oliy ta'lim tashkilotlarida mutaxassislar tayyorlash – Davlat ta'lim standarti talablari asosida amalga oshiriladi va tartibga solinadi. Bu esa talabalarni mutaxassis qilib tayyorlash sifatini baholash mezonidir. Biroq, bu fakt oliy ta'lim tashkilotlarida o'quv jarayonini hududiy mehnat bozori talablariga moslashtirish bo'yicha mustaqil ravishda amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar majmuasini rad etmasligi kerak.

Hozirgi vaqtda yosh mutaxassisning bilimdonligi omillari yagona tizimlashtirilgan ro'yxatda etarlicha shakllanmagan. Kadrlarni tanlashda ish beruvchining ustuvor yo'nalishlarini aniqlashga urinishlar bo'lgan juda ko'p ilmiy-nazariy va amaliy ishlar mavjud. Natijalari ilmiy adabiyotlarda ham, boshqa manbalarda ham e'lon qilingan turli xil sotsiologik tadqiqotlar olib borilayotganligini ta'kidlash lozim. Ular juda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tashkilot faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari sohasida bo'lajak mutaxassisning kasbiy darajasiga qo'yiladigan talablar ancha yumshoq. Buning sababi shundaki, ularning faoliyati jarayonni tashkil etish, muvofiqlashtirish va umumiy nazorat qilishdan iborat. Amaliyotda bo'lajak mutaxassisning quyidagi vakolatlari asosiylari sifatida tan olingan:

- rejalashtirish;
- tahlil;
- axborotdan foydalanish;
- jamoaviy ish;
- munosabatlarni boshqarish;
- natijalarga erishishga e'tibor qaratish;
- mojarolarni boshqarish.

Ta'lim tashkilotlari ba'zan mutaxassislarning yetishmasligini boshdan kechiradi. Yuqori lavozimga nomzod nafaqat yaxshi ma'lumotga, balki ta'lim tashkilotlarida ishlash va ulardagi jiddiy muammolarni hal qilishda katta tajribaga ega bo'lishi kerak.

Mutaxassislarning fikricha, yosh mutaxassisning kasbiy faoliyati uchun eng muhimi uning birinchi oliy ma'lumoti bo'lib, ish beruvchi birinchi navbatda shunga e'tibor beradi. Bitiruvchining o'qish paytida ham, o'qishni tugatgandan keyin ham to'plagan ish tajribasi juda muhim.

Bitiruvchining shaxsiy xususiyatlariga tashxis qo'yish qiyinroq, ammo ular kelajakda mutaxassisning bir OTT ichida ham, umuman mehnat bozorida ham karyerasini belgilovchi eng muhim omil bo'lib chiqadi.

Xorijiy tilni (odatda ingliz tilini) yaxshi bilish bugungi kunda juda muhim. Hatto boshlang'ich darajadagi lavozimlar ham ingliz tilini kamida o'rta darajada bilishni talab qiladi va talablarda tilni "ravon" bilish darajasini tobora ko'proq ko'rishimiz mumkin.

Yosh mutaxassisning kasbiy amaliyot va turli malaka kurslaridan o'tish tajribasiga ega bo'lishi shubhasiz, ustunlik sifatida qaraladi va uning kasbiy yo'nalishi va ma'lum bir mutaxassislik bo'yicha martabaga erishish istagidan dalolat beradi.

Tahlillar shuni ko'rsadiki, ish beruvchilarning fikricha, ishlashga da'vogar bo'lgan yosh mutaxassislarning asosiy muammosi – bu ish tajribasining va amaliy bilimlarning yetishmasligidir. Ayrim oliy ta'lim tashkilotlari talabalarni o'qitishda nazariy va akademik yondashuvga e'tibor qaratishadi. Talaba amaliyoti ko'pincha rasmiy va samarasiz bo'lib, bitiruvchini o'qishni tugatgandan keyin ishda nima kutayotgani haqida yeterlicha tasavvurga ega emas. Tajribalar jarayonida respondentlarning katta qismi bitiruvchilarning

ta'lim darajasi ancha yuqori deb ta'kidlashgan. Lekin ta'lim tashkilotlarining haqiqiy faoliyati kuzatilganda, buning aksi tasdiqlandi.

Oliy ta'lim tashkilotlarida ta'lim jarayonini tashkil qilishda qo'llaniladigan ayrim o'quv dasturlari biroz eskirgan, ular hududiy mehnat bozori talablariga ba'zi hollarda mos kelmasligi mumkin. Shu sababli, bu ta'lim tashkilotlarida yosh mutaxassislarni tayyorlashda yangicha tayyorlash usullaridan foydalanishga majbur. Mutaxassislar, ushbu muammoning yechimi o'quv dasturlariga ta'lim tashkiloti amaliyotchi o'qituvchilari va ish beruvchi tashkilot a'zolari bilan hamkorlikda maxsus kurslarni tashkil qilishni kiritish bilan hal bo'lishi mumkin, degan fikrdalar.

Ta'lim tashkilotlarida talabalar kasbiy ijtimoiylashuvini tartibga solish masalasi – juda muhim muammolardan biridir. Bizning fikrimizcha, bu muammoning yechimi, quyidagi yo'nalishlarga bog'liq bo'ladi:

1. Talabalar kasbiy ijtimoiylashuvi samaradorligi nafaqat "talaba – OTT" tizimidagi o'zaro munosabatlarning tabiati bilan, balki kengroq ijtimoiy kontekst bilan ham bog'liq bo'lmog'i zarur. Bunda mamlakat taraqqiyotining asosiy yo'nalishlarini, iqtisodiyotning ayrim tarmoqlarini rivojlantirish istiqbollari, madaniyatning umumiy kontekstini hisobga olish zarur. Shu ma'noda kasbiy ijtimoiylashuv jarayonida talabalar ongida kasbga oid ijobiy obrazlarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, zamonaviy sharoitda OTTlari o'zlarining tor doiralaridan tashqariga chiqishlari kerak. Bunday ish shakllari talabalar mehnat birjalari bo'lishi mumkin, ularni barcha oliy ta'lim tashkilotlarida tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

2. Kelajak kasbini ongli ravishda tanlash uchun talabalar iqtisodiyotning real ehtiyojlarini hisobga oladigan vaziyatlarni yaratishlari kerak. Bu ta'lim tashkilotida talabalarning kasbiy yo'naltirish jarayonini takomillashtirishga yordam beradi. Mamlakatimizda shakllanayotgan demografik vaziyat va ta'lim xizmatlari raqobatining kuchayishini hisobga olingan holda, talabalarning kasbiy tanlovining ahamiyati ortib bormoqda. Bu tanlovning zahirida yoshlarning ehtiyojlari, ularning o'zini namoyon qilish istagi va shaxsiy salohiyatini ro'yobga chiqarish yotadi. Bo'lajak mutaxassislar kelajakdagi kasbiy faoliyatini ongli ravishda belgilay olishlari muhimdir. Bu esa talabalarning ta'lim olish jarayonida muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvini ta'minlaydi. Ushbu yo'nalishni amalga oshirish ko'p darajada yaxlit ko'p bosqichli ta'lim tizimini qurish doirasida amalga oshirilishi mumkin.

3. Kasbiy ijtimoiylashuv jarayonining nazorat qilinishini oshirish muammosini hal qilish, shuningdek, ta'lim tashkilotida kasbiy ijtimoiylashuv tizimining mukammal kompleksini ishlab chiqish masalasi bilan bog'liq. U kasbiy kompetentsiyaga oid yondashuvlar doirasida tabaqalashtirish, guruhlariga ajratish, kompetensiyalar majmui, keyin esa kasbiy kompetentsiyaning ajralmas modeli sifatida tavsiflanadi. Bunday tizim o'quv kurslari bilan bog'liq aniq belgilangan tarkibiy qismlarga ega bo'lishi kerak. Bu o'qituvchilarga o'z kurslarida talabalarda qanday kasbiy ko'nikmalar, malakalar, shaxsiy fazilatlarini shakllantirayotgani haqida aniqroq tushuncha beradi, bu esa bu jarayonni yanada ongliroq boshqarish imkonini beradi.

4. Talabalarning kasbiy ijtimoiylashuviga abituriyentning mutaxassislikni ongli ravishda tanlashi jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Bu uning qobiliyatlari va moyilliklariga mos kelishi kerak. Shu sababli, kelajakdagi kasbni shaxsiy tanlashni amalga oshirish faoliyati o'rta ta'lim olish bosqichidan boshlanishi kerak. Zamonaviy abituriyent ko'pincha oliy ta'lim tashkilotiga orzuga tayanmasdan yoki faqat shu ta'lim tashkiloti o'qishi kerak bo'lgan joy ekanligiga ishonch bilan keladi.

5. Oliy ta'lim tashkilotlarida professor-o'qituvchilar va talabalar uchun kasbiy ijtimoiylashuvni tashkil etishga doir o'quv dasturlarini ishlab chiqish, fikrimizcha, motivatsion faoliyat asosida amalga oshirilishi kerak. Bu jarayon quyidagilardan iborat bo'ladi: o'quv-tarbiyaviy motivatsiyalar; bitiruvchilarning kasbiy ijtimoiylashuvi jarayonining asosiy tashkilotchisi sifatida o'quvchilarni ta'lim tashkilotining amaliy faoliyatiga faol tarzda kirib borishini ta'minlash. Talabalar kasbiy ijtimoiylashuvini tashkil etishda ta'lim tizimidagi mintaqaviy omillarni ham, oliy ta'lim sohasidagi mintaqaviy davlat siyosatini ham hisobga olish zarur.

Shunday qilib, bo'lajak mutaxassislarning kelajakdagi muvaffaqiyatli kasbiy faoliyati uchun zarur bo'lgan kasbiy ijtimoiylashuv jarayonining quyidagi mezonlarini hisobga olish kerak:

- bo'lajak mutaxassislarning ta'lim tashkilotida ularga beriladigan nazariy bilim va amaliy ko'nikmalar sifatidan qoniqish olishi;
- talabalarning o'quv faoliyatidagi faolligi, ta'lim tashkilotida tashkil qilinadigan ilmiy-amaliy konferentsiyalar, ilmiy-uslubiy seminarlar, o'z-o'zini tarbiyalashga oid tadbirlarda ishtirok etishi;
- o'z mutaxassisligi bo'yicha ma'lumotlarni topish va ulardan amaliy faoliyatida samarali foydalanish qobiliyati;
- kasb-hunarni egallashda yuzaga keladigan qiyinchiliklarni yengib o'ta olish;
- muhim bo'lganda, tajribali professor-o'qituvchilar va mutaxassislar maslahatlarini tinglash;
- malakaviy va pedagogik amaliyotni o'tash mobaynida kelajakdagi kasbiy faoliyatiga oid talablar bilan tanishish va ularga javob berishi;
- tanlangan mutaxassisligidan qoniqish olish;
- kelajakdagi kasbiy faoliyat uchun motivatsiya mavjudligi;
- o'quv jamoasidagi axloqiy-psixologik iqlim holatidan qoniqish olish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1]. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni. 2020-yil 23-sentabr.
- [2]. Даминова Н.К. Замонавий оламда шахснинг ижтимоийлашуви //Academic research in educational sciences. –2021. – Т. 2. – №. 2. – С. 274-278.
- [3]. Begmatova Dilnoza Mukhtarovna, & Daminova Nigora Kudratovna. (2022). Professional socialization of youth in family education. *European Scholar Journal*, 3(3), 92-94.
- [4]. Begmatova, D. M., Daminova, N. K., & Vaydulla, M. M. (2022). Improving the pedagogical content of professional socialization of youth and students in the context of globalization. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 01 (105), 756-759.